

Bárdos Judit

Ex libris

Ezúttal olyan könyvek halmozódnak az íróasztalomon, melyek kortárs magyar szerzőknek, a széles értelemben vett filmszakmában dolgozó kollégáknak, tanároknak a magyar és a nem magyar filmről írott tanulmányait tartalmazzák, és egy portrékötet egy magyar rendezőről. Úgy látszik, egy bizonyos életkorban többen úgy érzik, eljött az ideje, hogy összegyűjtsék különböző fórumokon megjelent írásaikat.

Zalán Vince: Kalandozások. Egy filmkritikus feljegyzéseiből

Nem tudnám jobban meghatározni Zalán Vince szerepét a széles értelemben vett filmszakmában, mint ő maga teszi. „Több mint ötven éve léptem be a magyar filmszakmába. Azóta foglalkozom – írásban, folyóirat és könyvszerkesztőként, főiskolai és egyetemi katedrán – a filmművészettel.”

Mostani kötetében különböző filmekről szóló kritikáit és tanulmányait gyűjtötte össze. Ezek között van kritika az egyetemes filmművészet nagyjairól (Wim Wenders és Zannussi több filmjéről, Angelopoulos, Rivette, Akerman, Soderbergh egy-egy filmjéről, és van részletesebb portré is, Fassbinderről, Antonioniról, Felliniről, átfogó áttekintés a Free Cinemáról. Minden elemzés rendkívül érzékeny mind a társadalmi, mind a filmesztétikai problémákra, a filmnyelv finomságaira, például a térbeli elhelyezésre, a megvilágításra, arra, hogyan vezeti a rendező a néző tekintetét. Érzékletesen, az olvasó számára átélhetően, felidéző erővel eleveníti meg mindezt.

A szerző sokat és sok szempontból foglalkozik a magyar filmmel, Huszárik Zoltánnal, Bódy Gáborral, Fehér Györggyel. Árnnyalt elemzéseket írt magyar dokumentumfilmekről, Gyarmathy Líviáéről, Sára Sándoriéről, a Gulyás testvérekéről. Úgy tekint a dokumentumfilmre, mint cselekvő erőre, a jelen megértésére tett erőfeszítésre, ami a múlttal kapcsolatos memoárok, naplók és a történelmi filmek divatja idején sem fölösleges. Interjúkat készített a magyar animációs film nagyaival, Jankovics Marcellel, Reisenbüchler Sándorral, Szoboszlai Péterrel. Külön kiemelem a Balázs Béla Stúdióról és a Budapesti Iskoláról szóló igen alapos tanulmányt. Az iskola filmjeiben nem a szocializmus idején a kultúrpolitika számára könnyen kimutatható „rendszerkritika” fogalmazódott meg, hanem – részben a cseh film hatására is – e filmek valóság-elemzése *maga volt a rendszerkritika* (Gazdag Gyula, Ember Judit, Szomjas György,

Schiffer Pál és mások művei, Dárday István és csapata *Nevelésügyi sorozata*). Vannak tanulmányok filmelméleti kérdésekről is (a francia filmről, Balázs Béla filmelméletéről). Igen tartalmas, gazdag, filmeket és teóriát egyaránt differenciáltan elemző tanulmánykötetet tartok a kezemben.

De tekintettel Zalán Vince sokoldalú kinematográfiai tevékenységére, azt nem értem, hogy ennek összefoglalását az előszóban miért hagyja abba 1979-ben. Felsorolja munkahelyeit (Magyar Filmintézet és Filmarchívum, *Filmkultúra*, *Filmvilág*), kiemeli B. Nagy László szerepét pályakezdésében. Így módja van kitérni a magyar dokumentumfilm történetéről szóló kötetnek, valamint az *Ejzenstejn, a művészet forradalmára* című kötetnek a szerkesztésére – ez utóbbi a rendezőnek azokat az írásait tartalmazza, melyek a történelemről alkotott képét tükrözik, és máig nélkülözhetetlen az orosz filmmel foglalkozók számára. De nem esik szó Zalán későbbi, az Osiris Kiadónál folytatott szerkesztői munkásságáról, pedig azok is rendkívüli jelentőségű könyvek (*Filmrendezőportrék*, *Magyar filmrendezőportrék*, Bazin, Pasolini tanulmánykötete, Casetti monográfiája, az Antonionival, Almodóvarral, Fassbinderrel, Wim Wenders-szel készült interjúk, a lista nem teljes). És azt sem értem, miért nem közli a szerző az ebben a kötetben lévő írások eredeti megjelenésének helyét, csak annak évszámát. (Névmutatót és filmmutatót a kiadó készített a kötethez.)

(*Gondolat Kiadó, Budapest, 2020, 324 oldal, 3400 Ft.*)

Kelecsényi László: A popsipecsételő. Írók, rendezők és más csepűrágók

Kelecsényi László interjút készített Zalán Vincével, melyben kiválasztják a magyar dokumentumfilmekből azt a tizenkettőt, amelyiket ők tartanak a legjobbnak, a budapesti 12 és a brüsszeli 12 mintájára. Így kiemelhetik a fent már említetteket, a Zalán Vince által részletesen elemzetteket (Gulyás testvérek, Schiffer Pál, Gazdag Gyula, Ember Judit és különösen a *Nevelésügyi sorozat*) és a fent nem említetteket (Bódy Gábort, és Forgács Pétert, Almási Tamást, Kósa Ferencet, Kovács András). Kelecsényi mindenre kiterjedő, nagyon alapos interjút készített néhány éve elhunyt kollégánkkal, a mindenki által nagyra becsült, a hallgatók által rajongással övezett tanárral, Király Jenővel, melyben az interjúalanyak módja nyílik kifejtetni ma már ismert, ám akkor rendkívül eredetinek számító elméletét a művészfilm és a tömegfilm megkülönböztetéséről, meghatározásáról, ennek társadalomtudományi hátterével együtt (Hegel és Freud, Sartre és Lukács, Eco és MacLuhan).

Itt kell megjegyezni: nagy kár, hogy a szerző nem tünteti fel, az adott interjú, vagy cikk mikor született, és hol jelent meg eredetileg. A könyv végén csak felsorol néhány fórumot, ahol

írásai megjelentek, folyóiratokat és netes portálokat egyaránt (*Filmvilág, Hamu és gyémánt, Art7 Művészeti Portál* stb.). Én kíváncsi lennék, hogy Király Jenő mikor foglalta koncepcióját *épp így* össze. Talán a média megváltozott jellegéhez akar alkalmazkodni ezzel a szerző? Ma portáloknak küldünk írásokat, blogot írunk, közösségi médiában írjuk meg a véleményünket – igen, de ha kinyomtatott köteté szerkesztjük írásainkat, akkor hiányzik a filológiai pontosság.

A kötet sokszínű. Sokféle írást foglal magában, olvasmányos, könnyed stílusban megírva. Színészportrét (Vass Éváról, Háy Erzsébetről, Bara Margitról, Zenthe Ferencről), már-már szépirodalmi stílusban megírt etüdöt Sándor Pál és Garas Dezső Minarikjáról, Menzleről (ki ne a *Szigorúan ellenőrzött vonatokra* asszociálna a könyv címéből), Antonioniról és Bergmanról, részletesebb pályaképet Karády Katalinról, akiről korábban kismonográfiát írt. Portrékat azokról az írókról, filmrendezőkről, színészekről, akiről személyes emlékei vannak, például Örkényről, Herskó Jánosról, aki „nem tudta eldobni a régi bumerángot”, Várkonyi Zoltánról, aki kalapot hordott a svájcisapkás hatalom idején.

Kelecsényi sok könyvet (szépirodalmi, irodalomtörténeti, filmről szólót) megjelentetett szerző, kritikus, dramaturg. Nagy irodalom-, film és színházrajongó. Ezért találó a borító: sok színház- és mozijegy képe.

(*Gondolat Kiadó, Budapest, 2020, 104 oldal, 2800 Ft*)

Pápai Zsolt: Hollywoodi reneszánsz. Formatörténet és európai hatáskapcsolatok a hatvanas-hetvenes években

Fiatalkollégám, Pápai Zsolt nem tanulmánykötetet tett le az asztalra, hanem egy filmtörténeti korszak és irányzat módszeres, monografikus elemzését. Király Jenő szemlélete nagy hatással volt rá. Számára, mint a fiatalabbak számára általában, már természetes a régen „tömegfilmnek”, ma inkább műfaji filmnek nevezett művek iránti érdeklődés és elemzésük igénye, és annak tudata, hogy a „művészfilm”, vagy szerzői film és a műfaji film hatott egymásra. A művészfilm professzionalizálódása és a tömegfilm artisztikumának növekedése létrehozta a midkult filmet.

A Hollywoodi Reneszánsz formai és műfaj történeti kategória is. A hatvanas-hetvenes években született (*Bonnie és Clyde, Nashville, Dühöngő bika, Szelíd motorosok, Kínai negyed,* és Kubrick, Coppola, Spielberg, Polanski, Forman filmjei) többlépcsős generációváltás és európai rendezők szerződötése, vagy bevándorlása révén. Megváltozott a stílus, a kép, az

elbeszélőmód és a hőstípus (passzívabb lett), a filmtörténeti tudatosság fokozódott. Miközben a szerző nagyon részletesen leírja a filmtörténeti folyamatokat, az egyes szerzők pályáját és elemez egyes filmeket, végig az amerikai film és az európai film kapcsolatára fókuszál. E kapcsolat kétirányú: Hitchcock és az amerikai bűnügyi film nélkül nincs francia újhullám, viszont a *Bonnie és Clyde* a francia új hullám eredményeit adaptálta a műfaji filmbe. Ez a könyv központi gondolata: milyen szerkezeti és formai elemekben ismerhető fel az európai művészfilm hatása a vizsgált korszak amerikai műfaji filmjeire?

Ebben a terjedelemben meg sem kísérelhetem összefoglalni téziseit, legfeljebb a módszerre hozhatok fel egy-két példát, hiszen már az is hosszabb magyarázatra szorulna, hogy kit és melyik filmjét soroljuk ide, mit értünk ezen az irányzaton, és milyen alkorszakok vannak a korszakon belül. Rendkívül sok filmről van szó, kb. hétszázról, és nagyon soknak az igen részletes elemzésére is sor kerül. A könyv mégis nagyon jól strukturált, követhető, olvasmányos.

A példákra visszatérve Arthur Penn *Bonnie és Clyde*-jában a hősnő klasztrófóbiájának és az ürességnek, a hiánynak az ábrázolásában Antonioni *Napfogyatkozására*, és Godard *Kifulladásigjának* az intertextusára, dialógusépítésére is ráismerhetünk. A *Bonnie és Clyde* és a *Kifulladásig* egy-egy képkockája, a férfi főhős portréja van a borítón is (Belmondo, Warren Beatty), hasonló beállításban és szemüvegben, de az utóbbi arckifejezésében több az irónia. Szellemes megoldás. A *Nagyítást* (Antonioni) és a *Magánbeszélgetést* (Coppola) rokonítja a többértelműség, bár nagy a különbség is: az elsőben a néző tanácstalan marad, nincs végső lezárás, mindentudó narráció, az utóbbiban a nyomozásmotívum hangsúlyos marad, a befejezés lezárul, a nézői elvárás kielégül, ha a részletek enigmatikusak is. A kötetet bibliográfia és filmmutató zárja.

(Gondolat Kiadó, Budapest, 2020, 574 oldal, 4500 Ft)

Végkiárusítás. András Ferenc filmrendező

Az MMA gyakran ad ki sok írásból, portréból, interjúból összeállított köteteket jelentős magyar filmrendezők születésnapja alkalmából, a rendező tiszteletére, (Sára 80, Kósa 80), vagy emlékére (Huszárik Zoltán, Gaál 80, Fábri 100). Ezek a könyvek jelentős dokumentumforrások a magyar filmmel foglalkozók számára, és érdekes olvasmány lehet mindazoknak, akiket a magyar közelmúlt és a magyar jelen érdekel. Legtöbbjüket Pintér Judit szerkeszti, rendkívüli

gondossággal, miként ezúttal is. Néhányról magam is írtam már ezeken a hasábokon. Barabás Klára interjúja és tanulmánya az alapja a Fábri Zoltán-kötetnek is.

Barabás Klára ezúttal András Ferencről állított össze egy hasonló és hasonlóan színvonalas kötetet. Tanulmányában jellemzi az életművet. Részletes interjújában pedig nemcsak filmjeiről, hanem a világról és a filmszakmáról alkotott véleményéről és további terveiről is faggatja a rendezőt. Nagyon érdekes például az, amit András Ferenc a televízióban töltött éveiről mond. Ott kezdte ugyanis a pályát, és ott meg lehetett tanulni a szakma minden csínját-bínját, például ha az ember egyik nap Illyés Gyulával, másik nap Koós Jánossal készíti interjút. Azután a filmgyárba került, Ranódy László, Szász Péter, Sára Sándor, Mészáros Márta, Gyöngyösi Imre, Máriássy Félix asszisztenseként dolgozott, sokszor a legendás operatőr, Illés György szárnyai alatt, abban az időszakban, amelyikben „egy abszolút profi csapat csinálta profi módon a filmet”. Később, önálló filmrendezőként voltak konfliktusai a politikai rendszerrel és a filmszakmával. Nagyon szimpatikus, hogy mégsem állítja be magát hősie, üldözött ellenzékiként, pedig a *Veri az ördög a feleségét* után öt évig nem jutott filmkészítési lehetőséghez, mert aláírta a Charta 77-et. A magyar filmnek a rendszerváltás utáni válságát András Ferenc azzal magyarázza, hogy a nagy magyar filmrendezők nem álltak ki úgy a magyar filmért, mint a lengyelek a lengyelért. Ott elég volt Andrzej Wajda kiállása a parlamentben ahhoz, hogy ne szavazzák meg az új médiatörvényt. Ma újra lát reményt a magyar film feléledésére, a magyar operatőrök leleményességét, új rendező tehetségek feltűnését. Legfontosabb szívügye a magyar film.

A rendező legemlékezetesebb filmjei a *Veri az ördög a feleségét* (ki ne emlékeznék erre a nagyszerű „magyar cseh filmre”, a Balaton partján, egy napon, augusztus 20-án játszódó abszurd komédiára? 1977), a *Dögkeselyű* (1982), és *A nagy generáció* (1986). Az utóbbi a negyvenesek közérzetfilmje, többek között 1968 következményeiről, a „menni vagy maradni” dilemmájáról, arról, hogy aki hazalátogat, az már nem ugyanabba az országba jön vissza, amelyikből elment. Számomra legfontosabb a Munkácsi Miklós kisregénye alapján készült *Dögkeselyű*, már csak Perczel Zita szereplése miatt is. Film noir-ként, vagy akciófilmként, és társadalmi drámaként is nézhetjük ezt a filmet, az értelmiségiből lett taxisofőrnek (Cserhalmi György játssza) egy tragikusan végződő napjáról. Perczel Zitát a rendező Rómából hívta haza erre a szerepre. Később portréfilmet is készített a *Meseautó* sztárjáról, aki Rómában minden magyar barátja, támogatója volt, ezért állt hozzám is nagyon közel.

(Az interjút készítette, a bevezető tanulmányt írta, a melléklet szövegeit válogatta Barabás Klára, szerkesztette pintér Judit, MMA Kiadó, Budapest, 2020, 280 o, 4200 Ft)

Élet és irodalom, 2021. július 2. 19. o.